

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 4. No. 15. 1940

TÜRKİYEDE XVIII İNCİ ASRIN BAŞINDA ÇİÇEK AŞISI TATBİKİNE DAİR

O. T. HULT[*]

Dilimize çeviren : AKDES NİMET KURAT

İsveç kralı Karl XII (Demirbaş Şarl) — 1713 Şubatında zorla Benderden kaldırılıp Edirne civarındaki Timürtaş'a nakledildikten sonra 1713 Temmuzunda fevkalade şiddetli, zehirli ve (pestilence imsi) bir sıtmaya tutulduğu zaman, müdavim doktorları Skragge ile Neuman adlı iki tabibtir. Bu sırada her iki doktor da hastalanmışlardı; bunlardan Skraggenin daha ağır hasta olduğunu, ve kralın tedavisine ait emirlerini ancak sedyesinden verebildiğini, yine hasta olmakla beraber kralın tedavisine devam eden, Neumann'ın raporlarından öğrenmekteyiz.

Karl XII. nin ve onun müdavim (hususi doktoru - médecin ordinaire ou médecin du roi) doktorlarının Türkiyedeki ikametleri tıp tarihinde ehemiyetli bir vak'a ile bağlıdır.

Hakiki çiçeği vücuda aşılama suretiyle, bu hastalığın çok şiddetli bir şekilde cereyanına mani olabilmek, ve vücudun çiçeğe karşı immünité (muafiyet) sini elde etmek için, muhtelif yerlerde halk tıbbınca malûm olan, [1] aşı üsülü, o sıralarda İstanbulda, maamafih yalnız hristiyan ahali arasında, nazarı dikkati celbedecek bir surette tatbik edilmekte idi. Bu cins halk tıbbının bilhassa şu iki mevkide umumun nazarı dikkatini celbedecek kadar muvaffakiyetli olarak tatbik edildiğini öğreniyoruz : Biri Selânikte diğeri de Filibede; buralarda binlerce muvaffakiyetli çiçek aşısı yapılmakta idi.

[*] O. T. Hult un : Karl XII. (Demirbaş Şarl) ın Rus - Leh seferi esnasında Sağlık koruma ve Hastabakıcılık teşkilâtı adlı, İsveç İlimler Tarihi Cemiyetinin organı olan LYCHNOS mecmuasında (Uppsala 1938, SS 95 - 138) çıkan yazısından terceme edilmiştir. Terceme edilen sayfeler : 112 - 119.

Bu çiçek aşısı üsulünü ilk defa tafsilâtiyle tasvir ve kendi pratiğinde tatbik eden doktor İstanbulda doktorluk yapan, ve menşe itibariyle Rum olan, Emanuel Timonius du. Ona kadar ilmî tıp aleminde bu cihete kimse lazımgelen ehemiyeti vermemişti. Doktor Emanuel Timonius Oxford ve Padua da tahsilini yapmıştı. Bu zat çiçek aşısının tatbikına dair etraflı bir rapor ortaya koymakla, tıp aleminin nazarı dikkatini ilk defa bu saha üzerine celb etmiş ve bununla tarihin bildiği en tahrîbkâr hastalıklardan biri olan çiçeğe karşı [2] ilmî tedbirlerin alınması, Jenner'in vaccination'u ve pratik üsullerin bulunmasında ilk amil olmuştur.

Karl XII. nin hüsusi tabibi Skraggenin Timoniusle münasebette bulunduğu ve mezkûr doktordan buna dair yazılı bir rapor getirttiği anlaşılıyor.

Çiçeğe karşı aşı yapmak mümkün olduğuna dair malûmatın İsveç ordugâhına ne zaman geldiği belli değildir; fakat bunun Karl XII. Benderde iken vuku'bulduğunu kuvvetle muhakkak addebiliriz. O sıralarda Türkiyede çok yayılmış olan bu üsulün İsveçlilere Benderde 1713 Şubatından önce, malûm olmuştur. İsveç kralının ve maiyetinin bu meseleye çok ehemiyet verdikleri, o yıllarda Benderde bulunan meşhur Fransız seyyahı Aubry de la Motraye'in Voyages... [3] adlı eserindeki kayıtlardan açıkça görünmektedir; mezkûr seyyah Benderde 1711 yazından 1713 yazına kadar kalmış, ve Karl XII. ile gayet yakın bir münasebet tesis etmişti. La Motryae 1711 sonu ve 1712 yılları başında Çerkez memleketini gezmiş ve orada çiçek aşısının tatbikini yerinde müşahade etmek imkânını bulmuştu; seyyah bu hususta etraflı malumat vermektedir [4]. La Motraye İsveç ordugâhına döndükten sonra Karl XII. ye gördüklerine ait şayanı dikkat şeyleri [5] arzederken, çiçek aşısı üsulünü de anlatmadan geçmemişti. La Motraye, Timoniusla daha Bendere gelmeden önce tanışmıştı. Bu Fransız seyyahı 1712 mayısında kısa bir zaman için İstanbulda iken Çerkezler arasında gördüklerini Timonius'a anlatmıştı; Timonius ta bir kaç gün sonra kendisinin bu husustaki tecrübelerini yazılı olarak La Motrayeye göndermişti [6]. La Motraye Timoniusun bu yazısını eserinin sonuna ilâve olarak neşretmiştir. Timonius, aşı suretile vücade

sokulan çiçeğin neden tehlikeli olmadığını başka bir yazısında izah edeceğini, La Motraye ye gönderdiği yazısında söylüyor [7]. İşte, 1713 de kaleme alınan bir rapor Timoniusun kastettiği yazısı olacaktır. Bu rapor, Karl XII. nin arzusu üzerine, Skraggenin delâletiyle Timonius-tan istenilmiş olacaktır. Bu suretle mezkûr rapor Avrupada inoculation'a ait ilmî münakaşanın tarihen malûm olan en eskisidir.

Uppsala Üniversitesi kütüphanesinde (Karl XII. nin hususî doktorlarından) Melchior Neumann'a ait olup, onun elile yazılı, ve ekserisi reçetelere ait olan bir defter mevcuttur; bu defter Neumann'ın İsveçe dönmesini, yani 1720 den sonra, müteakıp kaleme alınmış olması lâzımgelir. Bu defterde almanca yazılı şu raporun bir kopyasını görüyoruz: « 1713 de Karl XII. ile Edirne de bulunduğum zaman, bu yazı İstanbuldan gönderilip haşmetlû Kral cenablarına takdim olundu, ve mukabilinde 100 altın verildi » çok sıkı bir hatla kaleme alınan ve yedi sahifeden ibaret bu raporun eksigi olup, sonuncu sahifesi çıkartılmıştır [8].

Melchior Neumann tarafından istinsah edilen bu yazı, Timonius'un çiçek aşısına ait yazdığı meşhur raporunun almanca olup (Timonius-un yazısı muhakkak lâtince idi), Karl XII. için İstanbuldan gönderilen rapordan alınmıştır. Bu raporun Edirneye gönderildiği söylenmektedir, fakat Edirne den maksat, Karl XII. nin 1713, 9 Nisan ile 3 Teşrinisanı arasında ikamet ettiği, Edirneye yakın olan Timurtaş kastedilmektedir.

Timoniusun « Edirne » ye gönderdiği raporun, Karl XII. nin arzusu üzerine, Skraggenin teşvikiyle olduğu şu hususla da meydana çıkmaktadır: Skragge Teşrinisanı 1714 de Türkiyeden ayrılarak İsveçe gittiğinde, 1715 başında Breslau da kalmıştı; o, burada, doktorluğu ile şöhret kazanan Gottfried Klauing'i ziyaret etmişti. Skragge mezkûr Doktora Timoniusun çiçek aşısına dair raporunu da göstermiş ve bu hususta şifahî izahatta bulunmuştu. Skragge, aşı yapmanın hararetli taraftarları ile görüştüktan ve bunu bizzat yaptırıanlarla tanıştıktan sonra, çiçek aşısına karşı alâka duyduğunu, Klauing'e anlatmıştı. Skragge bu aşıya ait yazıyı Klauing'te bırakmış, Klauing da bunun neşredilmesi için derhal faaliyete girişmişti; bunun Skraggenin, dola-

yısıyla Timoniusun, arzusu ile mi, yoksa Klaunig'in şahsî teşebbüsü ile mi yapıldığı malûm değildir. Her ne ise Klaunig 1715 yılının Şubatında, kendisinin de azası bulunduğu meşhur Academia Naturae Curiosorum'a göndermiş, ve 1717 yılında mezkûr cemiyetin neşriyatı arasında Klaunig'in, Skraggeden alarak göndermiş olduğu Timoniusun çiçek aşısına dair yazısı, Skraggenin bir referatını havi olduğu halde basılmıştı [9].

Timoniusun bu meseleye dair yazısı ikinci bir yolla da Avrupa ilim alemince malum olmuştu: Timonius çiçek aşısına ait yazdığı bir raporu (Londradaki) The Royal Society nin azası olan tıp profesörü John Woodward'a göndermiş, bu zat ta, kısmen kendi ağzından malûmat kabilinden, Philosophical Transactions in 1714 nushasında neşretmişti [10]. Bu yazıdan daha kısa bir referat ta - yine İstanbuldan göndedrilmiş olduğu anlaşılıyor - Leipzigde çıkmakta olan meşhur bir resenziyon mecmuası olan Acta Eruditorum un 1714 yılı Ağustos nushasında intişaretmişti [11].

Bu suretle Timoniusun çiçek aşısına ait XVIII nci asrın başında Türkiyede tatbiki hakkında, Neumann, Klaunig ve Woodward tarafından nakledilen üç muhtelif versiyonu mevcuttur. Neumann bunu lâtinceden terceme etmiştir (onun lâtinceyi gayet az bildiği muhakkaktır); Neumannın verdiği malûmata inanmak lâzımgelirse, Timoniusun raporu karl XII. ye 1713 Teşrinisani başlarında takdim olunmuştu; Timoniusun matbu yazısının her ikisinin de tarihleri: Constantinopli, Anno 1713, mense Decembri olduğuna göre, bu versiyonların üçü de aynı tarihlerde kaleme alınmıştır. Fakat her üçü arasında fark görüyoruz; ezcümle Woodward'ın neşrettiği yazıda Skraggeden alarak Klaunig tarafından neşredilen yazıda bulunmayan kısımlar mevcuttur. Bu suretle Neumann ın istinsah ettiği versiyon birinci, Skraggenin ikinci ve Woodwardın neşrettiği versiyon üçüncü redaksiyon olmalıdır.

Notlar:

(1) Nils Rosen von Rosenstein, çocuk hastalıklarına dair (1764). S. 153, bu halk tıbbının Saksonya, Gothland'da mevcudiyeti zikrediliyor.

(2) Arnold C. Klebs, The historic evolution of variolation (Bulletin of the Johns

Hopkins Hospital, vol. 24, 1913) S. 83 ve devamı ; aynı müellifin : Die Variolation im achtzehnten Jahrhundert. Ein historischer Beitrag zur Immunitätsforschung, Gies-sen 1914. V. Djurberg, Ur koppymningens historia (Hygiea 1910). Julius Petersen, Koppeinokulationen. Kopenhag 1891. O. T. Hult. When King Gustavus IV. Adolphus was inoculated against smallpox (Acta medica scandinavia, vol. 70, 1919).

(3) Bu eser başta İngilizce olarak çıkmıştı ; A. De La Motraye's Travels through Europe, Asia and into Part of Africa, I—II, London 1723. dört yıl sonra da Fransızca çıktı : Voyages du Sr. A. De La Motrya en Europe, Asie et Afrique, I—II, La Haye 1727.

(4) Voyages, II, SS. 98 ve devamı.

(5) Voyages, II, S. 112.

(6) Voyages, II, 115.

(7) Voyages, II, Appendix N I. Dissertation Historique du Docteur sur l'inoculation de la petite Verole ; lâtince olarak iki büyük sahife. İngilizcesi : Appendix N IX (vol. II) : Dr. Timone's Historical Dissertation upon the Inoculating of the Small Pox, such as he gave it to me at Constantinople in 1712.

(8) Neumannın raporu.

Neumannın defterindeki yazı : (Almanca)

Çiçeğe karşı nasıl muhafaza olunacağına dair rapor. 1713 te kral Karl XII. ile Edirne'de bulunduğum zaman İstanbul'dan haşmetlü kral cenaplarına gönderilmiş ve mukabilinde 100 altın verilmiştir.

Muhtelif milletlerin bir arada yaşadığı İstanbul'da, bundan bir kaç yıl önce, çiçeğin insan vücudüne aşılabilirliğine dair şayia çıkmış ve bu usulün Çerkezler, Gürcüler ve Amerikanlar (yanlışlıkla : Ermeni yerine !) ve diğer birçok Asyalı kavimler arasında tatbik edildiği söyleniyordu. Bunu az bir zaman sonra Rumlar da tatbik etmeğe başladılar. Bu cins lâkırdılara başta aklı başında olanlar inanmak istememişler ve bunun tesirini yakından sınamak arzusunda idiler : Fakat bu ameliyatın hepsi de tam bir muvaffakiyetle neticelendiği son sekiz yıl içinde binden fazla insan üzerinde görünmüş olduğundan, bunun katıyet kesbettiği ve tamamilen faydalı olduğunda hiçbir şüphe kalmamıştır ; bu suretle çiçek aşısı yapılan kimselerden hiçbir kimse ölmediği, bu ameliyatın erkeğe, kadına, her ne yaşta ve her ne mizaçta olursa olsun, aynı surette tesir ettiği görülmüştür ; hattâ alelade çiçeğin tesirini artırarak hastalananların yarısının ölümüne sebebiyet veren fena havalı yerlerde dahi bu aşının tesiri muhakkaktır. Bütün bunların bir hakikat olduğunu ben bizzat tasdik ederim, zira ben bu hususu esaslı bir surette araştırdım ve yakın akrabalarım üzerinde tatbik ettim.

Bu suretle vücuda sokulan çiçek aşısındaki tehlike gayetle az olup, hemen hemen tamamen yok gibidir ; hattâ birçokları ekseriyetle hastalandık-

larının farkına bile varmıyorlar. Bu aşının en müsbet taraflarından biri de, kadın çehrelerinin çiçek bozuğu ile bozulması tehlikesinin bertaraf edilmesidir. Bu ameliyata metaphorik yahut ta aşılama denir, bu alelade çiçeğin her hangi bir kimşenin kanına arzu edilerek karıştırılmasından ibarettir.

Rapor burada bitiyor.

(9) Academiae Caesareo-Leopoldinae Carolinae Naturae Curiosorum Fphemerides... Centuria V. et VI. Noribergae 1717, S. 3-12. Başlığı: Observatio II. Dn. D. Gotofredi Klaunig. Historia Variolarum, quae per insitionem excitantur. Makalenin sonunda müellifin adı ve yazının tarihi konulmuştur: Emanuel Timonius. Constantinopolitanus, in Universitatibus Oxoniensi et Patavina Philosophiae et Medicinae Doctor, et Regiae Societatis Anglicanae Socius. Constantinopoli, Anno 1713, mense Decembri. Klaunig yazısında şu izahatı veriyor: Hanc Observationem a Potentiss. Regis Sueciae Archiatro, Nob Sam. de Skraggenstierna accepit Exc. D. D. Klaunig, cui idem Archiater testatus est, se in Turcia locutum fuisse cum curae hujus praeconibus, qui in proprio corpore experimenti illius periculum ex voto fecerant; et hinc commotus a D. Timonio plenior informationem cum petisset, hanc quae sequitur historiam obtinuerat.

(10) Philosophical Transactions. Vol. 29, SS 72-82: An Account, or History, of the Procuring the Small Pox by Incision, or Inculcation; as it has for some time been practised at Constantinople. Being the Extract of a Letter from Emanuel Timonius, Oxon. et Patav. M. D. S. R. S. dated at Constantinople, December 1713. Communicated to the Royal Society by John Woodward, M. D. Profes. Med. Gresh. and. S. R. S.

(11) Acta Eruditorum 1714, S. 382-384.
